

ІДЕЇ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ Ф. ФРЕБЕЛЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДОШКІЛЛІ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Іванюк Г.І., Січкач А.Д.
Київський університет імені Б.Д. Грінченка

У статті висвітлено внесок українських науковців у розвиток ідей Ф. Фребеля щодо виховання дітей дошкільного віку. Схарактеризовано ідеї діяльнісного підходу фребелівської педагогічної системи (визнання діяльнісної природи дитини, взаємозв'язок розумового розвитку і фізичної активності, необхідності формування пізнавальної активності дитини, використання гри як вродженої потреби і умови розвитку в дошкільному віці, ручної праці як основного засобу отримання знань і розвитку дитини; впровадження самодіяльності і творчого самовираження дитини у спеціально створеному середовищі дитячого садка), що були і залишаються актуальними в теорії і практиці дошкільного виховання кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Подано їх трактування українськими науковцями з урахуванням досягнень в педагогіці, психології, фізіології та під впливом суспільно-ідеологічних запитів, стратегій розвитку системи освіти в загалом і дошкільної зокрема.

Ключові слова: діяльність, діяльнісна природа дитини, пізнавальна активність, принцип самодіяльності, творче самовираження, саморозвиток, суб'єкт діяльності, розвивальне середовище.

Постановка проблеми. Розбудова дошкільної освіти в Україні на особистісно-діяльнісних засадах зумовлює пошук та переосмислення продуктивних ідей педагогів минулого, з метою об'єктивної оцінки їх педагогічних здобутків і доцільності використання в сучасній педагогіці. Визначною постаттю на тлі століть є Ф. Фребель. Він увійшов в історію як засновник дошкільної педагогіки, розробник власної оригінальної виховної системи, як організатор першого у світі дитячого громадського закладу під назвою «дитячий садок». Ідеї діяльнісного підходу викладені в педагогічній системі Ф. Фребеля є актуальними в сучасному дошкільному вихованні України і складають інтерес для вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений історико-педагогічний аналіз стану дослідженості показав, що окремі аспекти означеної проблеми презентовано у дослідженні сучасних науковців: концепція гри у педагогічній системі Ф. Фребеля (О. Анісімова, Т. Василенко І. Каташинська); Ф. Фребель – засновник ідей дитячого садка (З. Борисова); життєвий шлях та педагогічна спадщина Ф. Фребеля (Є. Вільчковський); використання педагогічних ідей Ф. Фребеля у професійній підготовці фахівців дошкільної освіти (Н. Дем'яненко, Н. Голота, Л. Петухова, І. Прудченко, Н. Терещенко); гене-

за діяльнісного підходу до навчання і виховання дітей дошкільного віку (Г. Іванюк, А. Січкач); розвиток мовленнєвого спілкування в світлі ідей Ф. Фребеля і сучасних підходів (І. Луценко); використання ідей Ф. Фребеля в методиці ознайомлення дітей з природою (Н. Кот); Ф. Фребель про творчий розвиток дитини дошкільного віку в образотворчій діяльності (Г. Сухорукова); актуалізація педагогічної системи Ф. Фребеля в українському дошкільлі періоду імперської доби (А. Січкач). Однак цілісного дослідження з окресленої проблеми не виявлено.

Мета статті – з'ясування та висвітлення внеску українських науковців у розвиток основоположних ідей діяльнісного підходу виховної системи Ф. Фребеля (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.), виокремлення тих, що можуть бути адаптовані в сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ століття на теренах підросійської України зростає інтерес педагогічної спільноти до виховної системи Ф. Фребеля, який обґрунтував принцип самодіяльності й обумовив розвиток дитини діяльністю. Означені ідеї подано в книгах, що підготовлені за матеріалами, зібраними в Німеччині (А. Дараган «Керівництво до дитячих садків за методикою Фредеріка Фребеля» (1862), С. Бобровська «Сутність системи Фребеля і за-

стосування її в деяких дитячих садках Германії» (1872), та публікацій П. Каптерева на сторінках журналу «Образование» (1896).

Вивчення педагогічної думки уможливило викоремити актуальні, на теренах тогочасної України ідеї фребелівської системи виховання: визнання діяльній природи дитини, взаємозв'язку розумового розвитку і фізичної активності, необхідності формування пізнавальної активності дитини, використання гри як вродженої потреби і умови розвитку в дошкільному віці, ручної праці як основного засобу отримання знань і розвитку дитини; впровадження самодіяльності і творчого самовираження дитини у спеціально створеному середовищі дитячого садка, активне пізнання природи під час прогулянок та експериментувань [17].

Варто зауважити, що на початку ХХ століття вищезазначені ідеї виховної системи Ф. Фребеля знайшла своє продовження в працях цілої когорти тогочасних педагогів: Н. Лубенець, К. Маєвської, С. Русової, І. Сікорського, Е. Яновської.

Непересічною постаттю є Н. Лубенець – голова Київського товариства народних дитячих садків. Ідею природної потреби дитини в діяльності та взаємозв'язку розумового розвитку і фізичної активності вона розглядала в контексті основних положень виховної системи Ф. Фребеля, вітчизняних наукових досягнень психології, педагогіки в галузі дошкільного дитинства. Цілком погоджуючись із тезою Ф. Фребеля про те, що людина, за своєю природою, – істота дієва, а дитина вже в ранньому віці відчуває прагнення до діяльності, Н. Лубенець відстоювала ідею узгодження виховання з природою дитини. Вказуючи на взаємозв'язок розумового розвитку та фізичної активності, Н. Лубенець зазначала: «Науковий розум і вмiла рука не повинні бути розділені між собою» [1]. Наукове обґрунтування ця ідея отримала в працях І. Сікорського. Діяльність розглядалася вченим як необхідна умова повноцінного розвитку дитини. На його думку, нервові центри людини влаштовані таким чином, що їх здоровий стан підтримується за рахунок активної діяльності, а без неї «вони атрофуються, вироджуються». Свої педагогічні висновки І. Сікорський будував на знаннях із фізіології, а саме: мозок людини постійно перебуває в діяльному стані й потребує інформації, яка надходить до нього в результаті рухової активності. Особливу роль І. Сікорський відводив рухливій грі на свіжому повітрі, яка, на його думку, включає елементи, що забезпечують одночасне «діяльне збудження всіх сил душі, розуму, почуттів і волі» [16, с. 58]. Аналіз переліку матеріалів для ігор дітей, що були розроблені І. Сікорським підтверджує вплив прогресивних ідей Ф. Фребеля на формування його поглядів та відзеркалює власне бачення вченого означеної проблеми, сформоване на основі наукових досліджень.

Актуальним на сьогодні є трактування ідеї Ф. Фребеля Е. Яновською, щодо значення гри в розвитку дитини дошкільного віку. У публікації «Народні дитячі садки як історична необхідність» (1907) педагог наголошувала, що гра має заповнювати розвивальне середовище на всіх етапах розвитку дитини. Означену педагогічну позицію Е. Яновська обґрунтовувала, спираючись на до-

сягнення експериментальної педагогіки. Вона зазначала, що «моторно засвоєні враження» краще закріплюються в пам'яті дітей, розвиваючи при цьому в них такі навички, які на основі лише зорового сприймання розвинути неможливо. І саме в іграх такий важливий «моторний елемент» проявляється найбільш виразно, він «розширює горизонти дитячого розуму і збагачує змістом дитячі душі» [22]. Е. Яновська пропонувала включати до предметно-ігрового середовища дитячого садка дидактичного матеріалу Ф. Фребеля. Варто зауважити, що за результатами вивчення педагогічної спадщини Е. Яновської періоду радянської доби (20-ті роки ХХ ст.), встановлено значні зміни в поглядах педагога, щодо фребелівської системи виховання, обумовлені суспільно-ідеологічними чинниками характерними для зазначеному періоду. Педагог намагалася пристосувати ідеї педагогічної системи Ф. Фребеля до умов соціального виховання [18].

Ідею впровадження принципу самодіяльності Ф. Фребеля і творчого самовираження дитини у спеціально створеному середовищі дитячого садка пропагувала К. Маєвська на сторінках часопису «Дошкольное воспитание» (1912). Педагог розглядала самодіяльність як умову повноцінного розвитку дитини в цілому та розвитку творчих здібностей зокрема. Вона поділяла погляди Ф. Фребеля стосовно того, що мета навчання полягає не стільки в засвоєнні знань, скільки в тому, щоб зробити дитину здатною до самостійної творчої діяльності [5].

Керуючись принципом самодіяльності Ф. Фребеля в питанні дисципліни, що дозволяє узгодити контроль над дитиною з можливістю повного розвитку її індивідуальності, К. Маєвська, вважала за необхідне повною мірою задовольнити природну потребу дітей в діяльності та навчити їх користуватися свободою. В дитячому садку, на думку педагога мають бути створені широкі можливості для вільної діяльності дитини, обмеженої певними правилами, що привчають дитину до розуміння того, що існує певний порядок, з яким необхідно рахуватися [10].

Думка Ф. Фребеля, яку педагог висловив стосовно важливості ручної праці для пізнання дитиною світу, а саме: «...те, що дитина по спроможності зробить своїми руками – зліпить, складе, намалює, виріже – це вона найкраще зрозуміє й це міцніше заляже в її пам'яті», стала визначальною в змісті публікацій С. Русової «Націоналізація дошкільного виховання» (1912) [15] та «Дошкільне виховання» (1913) [14], що побачили світ на сторінках педагогічного журналу «Світло» (1910–1914). С. Русова вважала, що інтерес дітей до навчання, їхня активність цілком зумовлені «зв'язком з працею дитячих рук». Підтвердження своїх поглядів С. Русова знаходить у наукових дослідженнях тогочасних фізіології й психології, які вказували на безпосередній зв'язок роботи мозку з рухами рук дитини [14].

Значущим є внесок С. Русової у розвиток та впровадження в практику дошкільного виховання однієї із провідних ідей педагогічної системи Ф. Фребеля, а саме: вроджений пізнавальний інстинкт задовольняється за рахунок пізнавальної діяльності дитини в розвивальному середовищі. Доцільність залучення дітей до пізнавальної

діяльності «через дослідження» С. Русова вбачала в необхідності формувати в них усвідомлені знання, «викликати в дитячій голові її власну думку і утворювати з цих дослідів щось своє» [13, с. 33-36]. Підтримуючи основні положення фребелівської системи, відповідно до якої «дитина є діяльна, творча істота», С. Русова стверджувала, що справу виховання необхідно поставити якнайближче до природних потреб дитини, враховуючи тісний взаємозв'язок зі світоглядом того народу, із психологією тієї нації, з яких походить дитина [12, с. 117].

У перші роки розбудови радянської системи освіти в теорії дошкільного виховання України актуальними залишалися напрацювання українських педагогів періоду імперської доби й Української Народної Республіки. У педагогічних системах того часу використовувалися ідеї Ф. Фребеля, що були адаптовані з урахуванням українського ґрунту. Підтверджує цю думку аналіз матеріалів (довідей, протоколів, резолюцій) I Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання (1919) [11]. Однак уже через два роки, на II Всеросійському з'їзді (1921) було розкритиковано дитиноцентричну спрямованість педагогічної системи Ф. Фребеля [7]. III Всеросійський з'їзд з дошкільного виховання (1924) вніс корективи класового характеру в теорію й практику українського дошкільня. Педагогічну систему Ф. Фребеля в роботі дошкільних закладів було відкинуто, натомість закладено методологічне підґрунтя системи комуністичного виховання, відповідно до завдань ідеологічної «марксістської» педагогіки [20]. Рішення, прийняті на Всеросійських з'їздах були обов'язковими для впровадження в дошкільному вихованні України.

Упродовж двадцятого століття, як зазначає у своїх педагогічних розвідках Г. Іванюк, діяльність як чинник розвитку особистості досліджували філософи, психологи, педагоги. Ідеї діяльнісного підходу у вітчизняній науковій думці зайняли вагоме місце у 20-30-х рр. ХХ ст. у зв'язку з необхідністю обґрунтування радянської системи освіти, зокрема й дошкільної. У цей час простежується активізація психологів щодо обґрунтування таких понять як «діяльність», «діяльнісний принцип». У педагогічних джерелах поняття «діяльність» часто підмінялося поняттям «праця дітей», що відповідало тогочасній реальності: розвитку ідей соціального виховання [3, с. 127]. Зазначене вище, дає підстави констатувати: впродовж радянської доби у теорії дошкільного виховання України ідеї діяльнісного підходу педагогічної системи Ф. Фребеля трансформувалися відповідно до суспільно-ідеологічних запитів, стратегій розвитку радянської системи освіти

У сучасному процесі реформування дошкільної освіти в Україні посилюються тенденції діяльнісних засад висвітлених у Фребелівській системі виховання. Сьогодні відбувається подальше еволюціонування окремих ідей Ф. Фребеля, про що свідчить фактологічний аналіз положень державних, нормативних, науково-методичних документів, поглядів сучасних науковців, та практичного досвіду закладів дошкільної освіти.

Вивчення творчої спадщини вченого доводить співзвучність його ідей із сьогоденними кон-

цептуальними положеннями національної системи освіти в Україні. Положенням, на якому базується процес оновлення змісту дошкільної і початкової освіти України ХХІ ст., є визнання пріоритету розвитку і саморозвитку особистості дитини, як суб'єкта діяльності [8].

В інструктивно-методичному листі Інституту інноваційних технологій і змісту освіти викладено рекомендації вихователям щодо здійснення керівництва самостійною діяльністю дітей дошкільного віку: надавати дітям можливість виявляти власну активність і креативність, не пригнічуючи їхньої ініціативи; відмовитись від надмірної опіки дітей [9].

Ідеї діяльнісного підходу Фребеля простежуються і в сучасних авторських технологіях дошкільного виховання. Зупинимось на окремих із них. Серед умінь, які формуються у дитини в дошкільний період її життя Ф. Фребель виділяв здатність до самореалізації і самовираження у мистецькій діяльності. Ця ідея має місце в технології театралізованої дизайн-діяльності В. Тименко та Л. Єніноної. Поєднання театралізованої діяльності з ігровим дизайном, на думку авторів, перетворює кожне заняття на міні-проект, в ході якого вихователь разом з дітьми проектує середовище та діяльність в ньому. За таких умов, діти стають дизайнерами власної діяльності у літературних, образотворчих, предметно-перетворювальних іграх. Участь дітей у партнерській взаємодії зі створення дизайн-середовища та діяльність в ньому трактується авторами як стимул до самовираження та самоосвіти [19, с. 10-13].

Сучасна авторська технологія М. Єфименка «Казкова фізкультура», що включає основні види діяльності дітей: ігрову, театральну, музичну, предметну, комунікативну, сенсорно-пізнавальну, мовленнєву, побудована на «золотих правилах»: «Граючись – розвивати, граючись – навчати, граючись – виховувати» [2]. М. Єфименко наголошує на необхідності врахування вродженої потреби дітей у руховій активності. На його думку, загальна тривалість рухової активності дітей має складати не менше 60% часу від неспання. Автор, акцентує увагу на значенні фізичної активності дітей для їх інтелектуального розвитку. Варто зауважити, що ця ідея була провідною у педагогічній системі Ф. Фребеля, та знайшла наукове обґрунтування у працях І. Сікорського, С. Русової, Е. Яновської, про що зазначалося вище. Однак у публікаціях М. Єфименка не має посилань на зазначених науковців.

Ідея Ф. Фребеля щодо вродженої потреби дітей до пізнання, здатності здобути самостійно відповідь на своє запитання знайшла відображення в розвиваючій технології «Радість розвитку», створеній на базі Інституту психології імені Г. Костюка авторським колективом на чолі з Т. Піроженко. Ця технологія дає дитині змогу стати суб'єктом навчально-виховного процесу, а отже, і власного розвитку; враховує дитячі інтереси та потреби, їх досвід й рівень знань, умінь і навичок у різних видах діяльності. Розвиваюча технологія психолого-педагогічного проектування включає цілий спектр орієнтованих форм взаємодії з дітьми: «дослідницький фартух», стіл довідок, скринька сюрпризів чи відкриттів, «спільнота до-

питливих», піраміда запитань, гра в парах «зашифруй – відгадай» та ін. Послідовно впроваджуючи етапи технології психолого-педагогічного проектування, педагог має можливість залучити дитину до саморозвитку своєї особистості [10].

У технології дитячого експериментування в природі Н. Лисенко простежується реалізація ідеї Ф. Фребеля, щодо активного пізнання природи під час прогулянок та експериментувань. Перед педагогом ставиться завдання, так організувати діяльність дітей, щоб шляхом самостійних відкриттів, розв'язування проблемних завдань, наочно-перетворюючих дій, вони одночасно оволодівали новими знаннями і вміннями та навичками їх самостійного набуття. Активне засвоєння дітьми знань в ході діяльності виступає як основа у підготовці до наукового пізнання світу природи [4].

Зважаючи на інтерес практичних працівників дошкільної освіти до діяльнісних засад педагогічної системи Ф. Фребеля, традиційними стали виїзні засідання наукових історико-педагогічних студій, що діють на базі кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка. Учасниками студій підготовлено серію виступів: «Педагогічні традиції Ф. Фребеля в руслі модернізації дошкільної освіти в Украї-

ні», «Розвиток ідей Ф. Фребеля подвижниками суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)», «Трансформація ідей Ф. Фребеля в сучасних технологіях українського дошкільця», «Організація експериментально-дослідницької діяльності як засобу активізації пізнавального розвитку дитини раннього віку»; проведено практикум з матеріалом Ф. Фребеля; інтерактивну вікторину «Ідеї Ф. Фребеля: від минулого до сьогодення». Професорсько-викладацький склад кафедри педагогіки та психології надає консультативну допомогу в організації районних методичних об'єднань в м. Києві присвячених проблемам впровадження прогресивних ідей Ф. Фребеля в практику закладів дошкільної освіти з урахуванням вимог сьогодення.

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати, що ідеї діяльнісного підходу до виховання дітей дошкільного віку закладені в основу педагогічної системи Ф. Фребеля, становили як науковий так і практичний інтерес цілої плеяди представників прогресивної педагогічної думки на українських теренах (кінець XIX – перша третина XX ст.) та слугують теоретичним підґрунтям модернізації дошкільної та початкової освіти в сучасному освітньому просторі України.

Список літератури:

1. Виставка «Детский труд». Апрель-май 1910 г. – К.: Изд. Киев. о-ва народных дет. садов, 1911. – 89 с.
2. Єфименко М. Рух – це життя / М. Єфименко // Дошкільне виховання. – 2014. – № 7. – С. 26-30.
3. Іванюк Г.І. Діяльнісний підхід до навчання і виховання дітей дошкільного віку в історико-педагогічному контексті XX століття / Г.І. Іванюк, А.Д. Січкач // Пед. науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 2. – С. 119-130.
4. Лисенко Н.В. Практична екологія для дошкільників / Н.В. Лисенко. – Ів.-Франківськ, 1999. – 178 с.
5. Маевская К.В. Программа занятий в детском саду / К.В. Маевская // Дошк. воспитание. – 1912. – № 6. – С. 362-370.
6. Маевская К. Самодетельность в воспитательной системе Ф. Фребеля / К. Маевская // Дошк. воспитание. – 1912. – № 5. – С. 280-283.
7. Матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні (постанови, інструкції, стенограми засідань Всеросійського з'їзду по дошкільному вихованню, протоколи, доповіді). – Ф. 166, оп. 2, спр. 539, арк. 18-18 зв.; арк. 25-29.
8. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
9. Про організовану самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.tutor.in.ua/index.php?option=com_content&view=article.
10. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Тамара Піроженко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.
11. Первый Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию (доклады протоколы, резолюции). – М.: ГИЗ, 1921. – 224 с.
12. Русова С. Дошкільне виховання / Софія Русова // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996.
13. Русова С. Дитячий сад на національному ґрунті / Софія Русова // Світло. – 10. – Кн. 3. – С. 33-36.
14. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Світло. – 1913. – Кн. 3. – С. 7-14.
15. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання / С. Русова // Світло. – 1913. – № 5. – С. 15-22.
16. Сикорский И. Об умственном и нравственном развитии и воспитании детей / И. Сикорский ; [ред. П. Каптерев]. – СПб.: Родительський кружок, 1902. – 84 с.
17. Січкач А.Д. Актуалізація ідей діяльнісного підходу в умовах становлення суспільного дошкільного виховання в Україні (1871–1907) / А.Д. Січкач // Рідна школа. – 2015. – № 5–6 (трав.-черв.) – С. 76-80.
18. Січкач А.Д. Трансформація ідей діяльнісного підходу в педагогічній спадщині Елеонори Яновської (кінець XIX – перша третина XX століття) / А.Д. Січкач // Освіт. дискурс. – 2014. – № 4. – С. 219-230.
19. Тименко В. Театралізована дизайн-діяльність / В. Тименко, Л. Єніна // Дошкільне виховання. – 2014. – № 1. – С. 10-13.
20. Третий Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию / под ред. М. Виленської, С. Моложавого. – М., 1925. – 509 с.
21. Фребель Ф. Детский сад / Ф. Фребель. – М.: Изд. К. Тихомирова. – 1913.
22. Яновская Э. Воспитательные средства детского сада / Э. Яновская // Дошк. воспитание. – 1911. – № 8. – С. 597-606.

Иванюк А.И., Сичкарь А.Д.
Киевский университет имени Б.Д. Гринченко

ИДЕИ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА Ф. ФРЕБЕЛЯ В УКРАИНСКОМ ДОШКОЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ: ОТ ПРОШЛОГО К НАСТОЯЩЕМУ

Аннотация

В статье освещен вклад украинских ученых в развитие идей Ф.Фребеля относительно воспитания детей дошкольного возраста. Охарактеризованы идеи деятельностного подхода фребелевской педагогической системы, которые были и остаются актуальными в теории и практике дошкольного воспитания (конец XIX – начало XXI века). Представлены их трактовки украинскими учеными с учетом достижений в педагогике, психологии, физиологии и под влиянием общественно-идеологических запросов, стратегий развития системы образования в целом и дошкольного воспитания в частности.

Ключевые слова: деятельность, деятельностная природа ребенка, познавательная активность, принцип самодетельности, творческое самовыражение, саморазвитие, субъект деятельности, развивающая среда.

Ivanyuk A.I., Sichkar A.D.
Borys Grinchenko Kyiv University

FREBEL'S ACTUAL APPROACH IDEAS IN UKRAINIAN BASHKILL: FROM THE PRESENT TO THE PRESENT

Summary

The article highlights the contribution of Ukrainian scholars to the development of Frebel's ideas of the activity approach to the upbringing of children of preschool age. The ideas of Frebel's activity approach in pedagogical system that were and remain relevant in the theory and practice of preschool education in the end of the XIX – early XXI century are described. Their interpretation by Ukrainian scholars is presented in the light of achievements in pedagogy, psychology, physiology and under the influence of socio-ideological inquiries, strategies for the development of the system of education in general and the preschool in particular.

Keywords: activity, activity nature of the child, cognitive activity, self-activity principle, creative self-expression, self-development, subject of activity, developmental environment.